

Madarász Imre

„Fényes csalatásba merülve”

Olasz „útitársak” útvesztői

„Hasznos idióták”, ahogyan Lenin nevezte őket? Avagy, Julien Benda és Babits klasszikus kifejezésével élve, „áruló írástudók”? Netán, Berzsenyi *Napoleon* verséből idézve, „fényes csalatásba” merült, megtévesztett hívők? A kommunista „útitárs” vagy „társutas” írók, költők megítélése meglehetősen változatos volt és maradt, a machiavellista-haszonelvű cinizmustól a moralista pálcátörésen át az egyszerre szánakozó és bíráló mérlegelésig. E vitához kíván hozzászólni most az italianista két neves olasz írótól két-két könyv – Alberto Moraviától az *Egy hónap a Szovjetunióban* (*Un mese in URSS*, 1958), valamint *A kínai kulturális forradalom avagy a Kőszobor vendég* (*La rivoluzione culturale in Cina ovvero il Convitato di pietra*, 1968) és Carlo Levitől *A jövőnek ősi szíve van. Utazás a Szovjetunióban* (*Il futuro ha un cuore antico. Viaggio nell'Unione Sovietica*, 1956), illetve a *Kettős éjű hársfalomb* (*La doppia notte dei tigli*, 1959) – példáját helyezve a mérlegre. Kétféle értelemben vett „útkönyvekét” tehát: baloldali „útitárs” írók útleírásait a „létező szocializmus” országairól.

Moraviát és Levit sok minden rokonította egymással. Mindketten antifasiszta írókként híresültek el a második világháború után. Mint a fasizmus és nácizmus üldözöttei, ellenségei és bírálói, úti beszámolóik megírásakor már nemzetközi hírnévnek örvezhettek, élmény- és témaadó utazásaikat is ennek köszönhatték: világhírük miatt hívták meg őket az egyébként a nyugatiak elől elzárkózó keleti országokba. És mint köztudottan baloldali értelmiségieket, „elvtárs” írókat. Levi 1963-tól haláláig, 1975-ig az Olasz Kommunista Párt szenátora volt. Moravia szintén élete végén, 1984-től 1989-ig, a halála előtti évig ugyancsak az OKP-t képviselte az Európai Parlamentben.¹ Carlo Levi hírneve lényegében egyetlen alkotásához, a magyarra először *Ahol a madár se jár* címmel lefordított *Krisztus megállott Eholinál* (*Cristo si è fermato a Eboli*, 1945) című lírai szociográfiához kötődik, míg Moraviát életműve – egyetlenségeivel is – a Novecento egyik legjelentősebb szépírójává tette.²

Beszámolóik a „szocializmus országairól” sem „oeuvre”-jüknek, sem – s még kevésbé – az olasz irodalomnak nem nagy művei. Középszerű irodalmi produktumok. Nemcsak azért, mert rövid, „turista léptékű” utakat próbáltak bennük könyvvé szublimálni csekély eredménnyel. Hanem azért is – és sokkal inkább –, mert pártos elfogultságaik, ideológiai előítéleteik miatt általában azt sem látták meg, amit náluk sokkal kevésbé „írástudó” látogatók, elfogulatlan „laikus” közem-

berek is észrevettek: hogy ezek az országok zsarnoki rendszerűek, népüket olyan diktatúra nyomja el, amely semmivel sem jobb a Mussolini-féle rezsimnél. Amit nem vettek észre, az éppen a lényeg volt: a kétféle zsarnokság – fasizmus és kommunizmus – egylényegűsége, lényegi rokonsága. Ennek következtében épp a legfontosabbat mulasztották el: leleplezni, megbélyegezni és elutasítani a kommunista zsarnokságot, ugyanúgy, mint tették annak idején a fasizmussal. Helyesebben szólva: még nyíltabban és határozottabban, mivel az időközben hazájukban kivívott sajtószabadság immár nem kényszerítette őket célozgatásokra, metaforákra, finomításokra és hasonlókra. Útikrónikaik ezért mint egy értelmiségi magatartás „korképei vagy kórképei”³ érdekesek és érdemesek az utókor figyelmére. Adalékokkal szolgálnak a háború utáni olasz értelmiség gondolkodásának, habitusának megismeréséhez, egyszersmind izgalmas összehasonlítási alapot kínálnak külföldi pályatársaik rokonműveivel. Moravia és Levi nem voltak képesek olyan tisztán látni, mint „a Szovjetunióból visszatérő” és kiábránduló Gide, valamint Camus, Orwell vagy – honfitársaik közül – a „vészkijáratot” kereső Silone.⁴ De annyira elvakítani is ritkán hagyták magukat, mint például G. B. Shaw, Louis Aragon, Lion Feuchtwanger, Nazim Hikmet, Pablo Neruda, akiknek becses babérkoszorúját az egykori Vasfüggönyön innen bizony megtépázta vörös propagandájuk-apológiájuk, „hízélgésük és hazudozásuk”.⁵ És főleg mint Sartre, aki – mint utólag beismerte – hazudott, amikor Moszkvából hazatérve, azt állította, hogy „a Szovjetunióban a kritikai szabadság teljes és nagyobb, mint Franciaországban”, s aki a nyugati baloldal vezérentellektüeljeként később társával, Simone de Beauvoirral együtt elkötelezte magát a maoizmus mellett.⁶

Sem Moravia, sem Levi nem sülyedtek odáig, mint kedvenc pártjuk „bölcse és tanítója”, Sztálin legjobb olasz tanítványa (il Migliore), Togliatti, mozgalmi nevén „Ercoli elvtárs”, aki a sztálini nagy kirakatperek alatt, előtt és után a bolsevik cár büntársaként nyakig beszennyezte magát, meg a „Párt Atya” (Padre Partito) és a pártvezér készséges basái, Mario Alicata, az olasz Zsdánov, Orfeo Vangelista, a pártzsurnaliszta, Pietro Ingrao, Giancarlo Pajetta, Umberto Terracini, Alfredo Reichlin „és még sokan mások”, akik az 1956-os magyar forradalmat megrágalmazták, „besarzárták”, vérbefojtását pedig ünnepezték. Levi és Moravia annyira azért nem tértek le a dantei „igaz útról”, hogy a magyarság szabadságharcával mint „reakciós kísérlettel” szemben a Vörös Hadsereg „internacionalista intervencióját” igazolják, miként tették azt tekintélyes irodalomtörténész-professzorok: a latinista Concetto Marchesi, az italianista Carlo Salinari, a felvilágosodás- és Parini-kutató Giuseppe Petronio s mellettük Ludovico Geymonat filozófiatörténész egyetemi tanár, Antonio Banfi filozófus, Davide Lajolo, Pavese életrajzírója, Maria Antonietta Macciocchi, a nápolyi forradalmi Repubblica Partenopea hősnőinek biográfusa...⁷

A fasiszta és a kommunista zsarnokság között felismerni vélt ellentét mint alapvető optikai csalódás, perspektíva-hiba leglátványosabban a *kettős éjú hársfalomban* mutatkozik meg. A bizarr címadásokhoz vonzódó Carlo Levi ezt a könyvcímet – akárcsak a mottót – Goethe *Faustja* második részének ötödik felvonásából kölcsönözte (mi pedig a fordítását Kálnoky László magyarításából⁸), ám a német költőfejedelem csak arra kell neki, hogy vele szembeállítsa a németiség „szörnyűséges” meghasonlottságát, „egységének hiányát”, „diszharmóniáját” érzem és ész, rend és anarchia stb. között.⁹ Ennek a rendkívül gyöngye lábakon álló tézisnek, előítéletnek „eszmei” alapján teszi fel a kérdést: „Mi ma Németország?”, ahol is a „ma” egyet jelent azzal: „Majdanek után”.¹⁰ Ez az alapvetés, miszerint a német nemzet, kultúra, történelem lényege nem a goethei-schilleri-kanti humanizmusban, hanem a náci haláltáborban fejeződik ki Levi Németország-képét torzképpé teszi. A Német Szövetségi Köztársaság „látszólagos normalitása” mögött „úrt” lát és „neurotikus torzulást”.¹¹ S egy olyan „betegséget”, melynek neve: nácizmus, náci nosztalgia és veszedelem, együtt, karöltve, szétválaszthatatlanul, „félelem a Negyedik Birodalomtól”.¹² Az útitárs-utazó Németországban mindenütt a náci múlt kísértetét és a jövőbeli nácizmus rémét vizionálja: sörözőben, autósztrádán, sugárúton, romházaknál...¹³ Egy sírva-sörivő férfi szerint „mindenről Isten tehet, mert Isten zsidó”; egy munkáskülszejű kisember egyszerre élte Mussolinit, a pápát, Adenauert és Eisenhowert; az utolsó történet a könyv végén egy „Heil Hitler!” felkiáltással zárul...¹⁴ Berlin keleti-kommunista része Levi szerint „természetesebb, a mély nemzeti és népi hagyományoknak megfelelőbb”, mint Nyugat-Berlin „extrém, hivalkodó, kozmopolita modernsége”.¹⁵ „Az egyik oldalon az egyéni szabadság, a bőség, a gazdagság, az ízlés modernsége, a dekadentizmus, a közöny, a kifinomultság, az egyenlőtlenség; a másikon az erény, a munka, az áldozatvállalás, az egyenlőség, a részvétel, a népi közösség érzése”¹⁶ – írja, nem hagyva kétséget afelől, hogy neki az utóbbi, a keleti modell a rokonszenves. S arról sem, hogy „a két Berlin” létét, Berlin megosztottságát szintén szimpatikusnak találja.¹⁷ Berlin sztálini blokádja nem háborítja fel, lakóinak hősiességét „fáradtnak” találja.¹⁸ Szerinte „az aktuális feszültség nem mozdítja már meg a lelkeket”.¹⁹ Az övét biztosan nem. A berlini fal lélektani előkészítésének lehetünk tanúi. Mintha az író azt sugalmazná: a (meghasonlott) német nemzet megérdemli, a többi megkövetelheti Németország kettéosztását. A fajelmélet tegnapi üldözöttje, egy nép kollektív bűnösségét vélelmezve, olyan szemléletet érzékeltet, amely alig különbözik a rasszizmustól.

A „*Hársfa*”-könyvvel egybevetve, még erőteljesebben kiütözközik *A jövőnek ősi szíve van. Utazás a Szovjetunióban* hibái, elfogultságai. Noha előszavában az író azt ígéri, „az olvasó nem talál semmilyen előítéletet, semmilyen elfogultságot, semmilyen ideológiai beidegződést”²⁰, valójában ilyenekkel kell szembesülnünk,

kezdve a két kötetcímmel (Németországról a „kettős éj”, a Szovjetunióról a „szív” jut Levi eszébe) és a két borítóábrával (mindkét könyvborítót a szerző festményei díszítik: a német útleírason egy szörnyalak levágott feje, a szovjeten két jámbor emberarc látható) – mindvégig. Az még lehetett akár igaz is – és nem „absztrakt spekulációk” jelképe, illusztrációja” –, hogy az utazó-író „1955 október és november havában” tett útja során Svájcban piszkos és bűdös hotelban szállásolták el, ellenben Moszkvában (s majd Leningrádban is) gyönyörű luxusszálló „díszes” apartmanjában, ámbár a kiutazók többsége vélhetően ennek ellenkezőjét tapasztalhatta.²¹ Az viszont már meglepő, hogy a krónikás nem fog gyanút, minek kísérgeti őt mindig mindenhová „Vergiliusa”, Sztjopa: hogy ennek az irodalmilag művelt kísérőnek²² talán nem csupán a tolmácsolás volt a feladata, hanem az ellenőrzés is, a külföldi jövevény „megóvása” nemkívánatos találkozásoktól, tapasztalatszerzésektől, s hogy vajon az „aggasztó” Német Szövetségi Köztársaságban ilyesfajta „emberfogásra” miért nem volt szükség. A Nyugat-Németországban „Negyedik Birodalmat”, feltámadó hitlerizmust vizionáló-rettegő Levi a Sztálin által hátrahagyott létező birodalomban nem látja meg a totális-totalitárius elnyomást. Az egypártrendszer, a cenzúra, a kollektívizmus impériumáról képes olyat leírni, hogy „a szovjetek maradtak Európa érzéseinek és erkölcsének őrizői azon korból, amikor Európa még egységes volt és egységesen hitt néhány eszményi igazságban, és bízott önnön létezésében”. És fel is sorolja az ideális európai értékeket, melyeket szerinte a Szovjetunió őrzött meg: „egyszerűség, közvetlenség, becsületesség, erkölcsi tisztaság, féltékenység (? – M. I.), jóakarát... a haladás mítoszai, az ész optimizmusa, a pozitívizmus, a tudományba vetett hit... a jószág, az erény”.²³ Mintha Utópia leírását olvasnánk, s nem azét a „szörny-államét”, amely – Churchillt idézve – „a Balti-tenger menti Stettingtől az adriai Triesztig vasfüggőnyt eresztett le a kontinensre”²⁴, mögötte rémuralommal, népirtással, ázsiai rabszolgasággal, gulagokkal, koncepciós perekkel, a tudomány és a művészet gleichschaltolásával, az alkotói kreativitás szolgakórusba kényszerítésével... Ezek után már nem is lep meg, hogy Levi „íróbarátjaként” emlegeti és kétszer is meglátogatta lakásán azt az Ilja Ehrenburgot, aki a második világháborúban a szovjet katonákat vérbosszúra, a németek legyilkolására és asszonyaik megerőszakolására uszította oly fékeveszetten, hogy azt még a Generalisszimusz is meg sokallta, kontraproduktívnaak ítélte és leállította.²⁵ S ha már Sztálinnál tartunk: a modern Dzsingisz kánnak, a népek gyilkosának grúzai és örményországi szobrai Levit semminémű kritikai kommentárra nem készítetik, a tömeggyilkos kényúr kultuszát ő a jelek szerint nem tartja oly fenyegetőnek és gyalázatosnak, mint egy müncheni részeg fecsegését.²⁶ Tbilisziben, a fiatalembereket nézve, úgy találja: „sokezer ifjú Sztálin sétálgat” az utcákon, s nem eszmél rá, minő becsületsértés ártatlan fiúkat az emberirtó despotához hasonlítani.²⁷ Cenzúráról, írók megpró-

bálatásairól a Szovjetunióban csupán egyszer tesz említést, akkor is Giovanni Germanetto olasz „szocreál” borbély-író kapcsán, akit szerinte a demokratikus Olaszországból „fasiszta törvény” kényszerített száműzetésbe, a Szovjetunióban való letelepedésre.²⁸ Ahol a jelek szerint szabadon élhet. Mint mindenki. Mert Levi elhiszi vendéglátóinak: „Nagyon boldogok vagyunk, nem hiányzik nekünk semmi, mert haladunk előre, mert dolgozunk a jövőért.”²⁹ Ez lenne egy „elfogulatlan, előítélet-mentes” beszámoló a Szovjetunióról? Francesco Algarotti, a felvilágosodás-kori *Utazások Oroszországban* (1739–1751, 1760) szerzője forog a sírjában!³⁰

Alberto Moravia *Egy hónap a Szovjetunióban* című könyve bizonyosan tisztesebb útikrónika, hitelesebb képpel a kommunista birodalom centrumáról. És nem csupán azért, mert 1958-ra a desztalinizáció már jóval előrébb haladt, sokkal inkább annak betudhatóan, hogy Moravia racionálisabb, kritikusabb, egyszóval felvilágosultabb szelleme az útleírásban Levinél jobban biztosította „a közvetlen megfigyelés” mellett „a tárgyilagosságot biztosító idegenség... jogait” s vele „az autentikus információkat”, szemben a nemzeti-politikai „sztereotípiákkal”.³¹ Amivel persze még nem mondtunk túl sokat, nem fejeztünk ki túl nagy elismerést. Moravia össze meri hasonlítani Dosztojevskij Raszkolnyikovját és a *Bűn és bűnhődés* írója iránt „heves ellenérzéssel” viseltető kommunistákat, rámutatva, hogy míg Raszkolnyikov megbánja tettét és felismeri, hogy az erőszak (a) bűn, addig a szovjet kommunisták a sztálinizmus jegyében ilyen bűnbánatra és belátásra képtelennek bizonyultak még a „számtalan Lizaveta, vagyis a számtalan megkínzott, bebörtönzött, megölt ártatlan” után is.³² Az akkor még Lenin mellett bebalzsamozott Sztálinról, „a népek atyjáról” kimondja, hogy „Szaturnuszként volt apa: megette a fiait”.³³ A Szovjetuniót, „a haladó világ vezetőjét”, „a progresszió zászlóvivőjét” mint a szegénység egyenlőségét megvalósító, elmaradott, múltbaragadt (passatista), erkölceiben „viktoriánus”, társadalmi jellegében „paraszti”, összességében „a tizenkilencedik században megrekedt” birodalmat leplezi le, melyet a sok évszázados és a huszadik században apokaliptikus méretű „fájdalom elzsibbasztott”, megbénított.³⁴ Sztálin jobbkezeit, Beriját nem fél Himmlerrel összehasonlítani.³⁵ És végül nem habozik kimondani, hogy „a múltban oly zseniális és tehetséges orosz nép” pangásának oka a „kreatív szellem”, végső soron az „intellektuális szabadság” hiánya, elfojtása, „elmerülése”.³⁶ Mindez Levi elfogult, szemellenzős rövidlátásához képest jókora különbség.

Azonban következetlenségek, önellentmondások zavarják meg. Jerevánban az útleíró Sztálin „csúnya, brutális és hatalmas” kőszobra láttán azt jósolja, hogy „meg fog maradni”, és hozzáfűzi: „mindent összevéve, jó is hogy itt marad”, mivel, úgymond, az erőltetett sztálini „ipari forradalom... éppen itt, Örményországban érte el legnagyobb sikereit”.³⁷ Nem kellett volna erről az örmények őszinte véle-

ményét megtudnia? Megvédi a Szovjetuniót a gyarmatosítás amerikai vádjától, visszafordítva azt az Egyesült Államokra.³⁸ A szovjet terjeszkedés, hódítás, birodalomépítés eszközeiről hallgat, a magyar forradalom két évvel korábban történt vérbefojtására utalást sem tesz, noha annak hatása az olasz baloldalra is rendkívüli volt. Naivan bízik a Szovjetunió „végtelen tartalékaiban”, és a „valódi desztalinizációt” a „fogyasztási javak bővebb és változatosabb termelésétől” reméli, egyszerre banalizálva és kérdőjelezve meg, amit egy oldallal korábban az „intellektuális szabadságról” írt.³⁹ Ami 1958-ban – kivált a „politikai zarándok”⁴⁰ elődhoz képest – komoly eredménynek, fontos előrelépésnek tűnhetett, az a múltból visszatekintve igencsak kevésnek, a minimálisnál alig többnek, menthetetlenül elavultnak, könnyűnek találtatik.

A *kínai kulturális forradalom* viszont a szovjet útleíráshoz képest hatalmas visszalépést, visszaesést hozott. S ebben a „Zeitgeist”, a korszellem szerepe igazán nem lebecsülendő. 1967-es kínai tapasztalatait Moravia könyvformában 1968-ban publikálta, a „Contestazione”, a „diákforradalom” mitikus-mitizált, egy korszaknak nevet adó évében.⁴¹ A „forró ősz” s a forró év(ek) mindennek inkább kedveztek, mint a józan, racionális, kritikus, felvilágosult magatartásnak. Irracionális, lázas, tomboló időszak volt az. Teljesen érthetetlen, hogyan nyilatkozhatta Moravia még 1990-ben, élete utolsó évében is, hogy „életében először akkor értett szinte teljes mértékben egyet egy politikai mozgalommal”.⁴² A ’68 mámore és az ő, barátai és ellenfelei által egyaránt gyakran „illuministának” minősített (noha a felvilágosodáshoz csak hellyel-közzel kötődő) mentalitása kapcsolatát a forradalmat játszó, „harmincon túl senkiben sem bízó” ifjak merőben másként látták: Moraviát nyilvános szereplései során többször (a római és a bari egyetemen, az *Espresso* újság székházában és a firenzei Niccolini színházban) kifütyülték, lehurrogták, támadták.⁴³ Kína-könyvében kevesellték a maoizmust, amit a mai olvasók túlnyomó többsége túlságosan, elfogadhatatlanul soknak talál.

Bizonyos értelemben a Kínába érkező Moravia is soknak találta a maoizmust. Mindenütt a Vezér arcképei (mint szentképek), *Vörös Könyve* idézetei tacepaókon.⁴⁴ A „Mao által elszabadított kulturális forradalom” jelképei, mely „a kommunista világban a desztalinizáció után végbement legfontosabb politikai esemény” s melynek eredete „Mao és a Szovjetunió ellentétében”, valamint a „Nagy Ugrás” csődjében keresendő.⁴⁵ Lényege „az egyének közti különbségek betiltása”, a kollektivista uniformizmus (uniformità), a nagy falhoz hasonlatos elszigetelődés, az „autarchia és nacionalizmus”, „a múlt iránti gyűlölet”, az „idegenellenesség” és „egy gigantikus tisztogatás”.⁴⁶ Hogy mindez konkrétan mit jelent? „Peking műemlékei rossz állapotban vannak, elhanyagoltak”, a Nyári Palota több festményét lemeszelték.⁴⁷ Hát az irodalomnak mi a sorsa? Egy „fiatal, kissé tömzsi, vidékies kinézetű, telt és jámbor arcú, jovialis ábrázatú” író a *Vörös Könyvvel* a

kezében felvilágosítja vendég-pályatársát: a görög és a latin irodalom „veszélyes” és „megrontó”, Shakespeare „polgári író”, nem kell a vörösgárdistáknak, Tolsztoj nem tudott túllépní „százada korlátain”, Dosztojevszkij „túl sötét”, Paszternak „renegát”, de Solohov szintén „áruló”, sőt, a maoista Sartre is „revizionista”, akárcsak Lukács („Lukats”).⁴⁸ Velük szemben a „jók”: „Fagyjev, Gorkij, Furmanov, Balzac, Dickens, Merimée” és Heine.⁴⁹ Moravia magyarázó-mentegető kommentárja elképesztő: lehet, hogy a kínaiak nem ismerik és nem becsülik a világirodalmat, de vajon az európaiak hány kínai íróat ismernek?⁵⁰ Ami egy kicsit olyan, mintha egy magyar nacionalista azt mondaná: nem ismerem a francia klasszikusokat, s ez nem is baj, mert a franciák sem ismerik a magyar klasszikusokat. Kínán kívül nincs élet, ha van, nem olyan? A kommunista sovinizmust Moravia nem tartja olyan veszélyesnek, mint a fasisztákét.

De a legrosszabb még ezután jön: a vörösgárdistáknak és magának Maonak szerecsenmosdatása. A könyvégető, képegető, porcelántörő, tanárverő és -gyilkoló gárdistákat cserkészekhez hasonlítja, ámokfutásukat pedig ahhoz, mintha Olaszországban pápák és bíborosok kormányoznának (!) és megosztottságukba, viszályukba beleszólna, beavatkozna az egész ország. Moravia elismeri, „ez meglehetősen középkorinak tűnhet”, de mindez – bizonygatja az állítólagos aufklérista – „a kínai politikai harc” rendkívüli elevenségét, termékenységét, találékonyságát, összetettségét tanúsítja.⁵¹ Szép kis felvilágosodás! Vessük egybe e képtelenségeket Jung Chang emlékiratának és Mao-monográfiájának tanúságtételével: lincselések, átnevelő táborok, látványpercek, nyilvános kivégzések...⁵² Minthogy az „anarchikus totalitarizmusban” az „emberi személyiség soha nem látott lealázása”, a kiszemelt vagy a „vak áradatba” került „káderek és értelmiségiek” megalázása, „pellengrére állítása”, megkínzása, „önkritikára” kényszerítése, népítéletszerű kivégzése, „a tömeges szadizmus” a legszélesebb nyilvánosság előtt, utcákon, tereken, iskolák, egyetemek előtt zajlott, csak az nem látta, aki nem akarta.⁵³ Moravia hagyta, hogy kísérő-őrzői ráoktrojált programokkal elzárják előle a valóság képét. A maoista demagógia propagandahazugságai és önnön polgárelenes populizmusa a következő valótlan, értelmetlen és erkölcstelen katyvasszá keveredett össze elméjében és könyvében: „Mi a Kulturális Forradalom célja? Az, hogy a paraszti, vagyis emberileg érintetlen, tiszta, jóhiszemű és szűzi Kína megtegye a nagy ugrást (gran salto) a kézművesi és paraszti civilizációból a technológiaiába anélkül, hogy keresztül menne a kommunizmus mindeddig elkerülhetetlennek látszó kispolgári fázisán. Vagyis, hogy valóra váltsa ezt a teljesen új és szinte hihetetlen dolgot: összekapcsolni a legpörébb, legkeményebb, egyszersmind azonban legracionálisabb szegénységet a legnagyobb technikai fejlődéssel. Vagyis eljuttassa a paraszti világ teljes emberét a technológiai szabadságba anélkül, hogy megfizetné árát a kispolgársággal, mint most a Szovjetunió és a szovjet blokk minden más országa.”⁵⁴ Az

ember nem tudja, idézze-e a *Hamletet* – „Ó, mely dicső ész bomla össze itten!” – vagy parafrázálja: Örült beszéd, s még rendszer sincsen benne. A Mao Nagy Ugrása következtében is tömegesen éhen haló kínai parasztok emberléte vajon mitől lenne „teljes”, szegénysége pedig „racionális” és jobb, mint a kispolgáriság? Ezt a Mao-lakkozást még Sartre sem tudta alulmúlni (aki – mint azt épp Carlo Levi felismerte – szintén a kommunista Kína „reménytelen szegénységét” állította szembe pozitív ellenpéldaként a polgári, dekadens, rothadó Nyugat fogyasztói társadalmával⁵⁵). De Moravia igen. Amikor volt mersze-képe papírra vetni, nyomdaprés alá küldeni: „Mao nem Sztálin. Nem akarja a személyi hatalmat az erőszak révén, mint Sztálin. Mao, a nevelő, Mao, a dialektikus az ideológiai hatalmat akarja a meggyőzés és a nevelés által.”⁵⁶ „Mao nem kegyetlen és nem vérengző...”⁵⁷ A vérengzésben, népirtásban Mao vetekedett atyamesterével Sztálinnal, sőt, Stéphane Courtois becslése szerint, több mint háromszorosan felülmúlta őt: a világkommunizmus mintegy százmillió halálos áldozatából körülbelül hatvanöt millió elpusztításáért ő volt a felelős.⁵⁸

Ahogy Sartre ténylegesen bohócot csinált magából, amikor 1970-ben a párizsi utcákon „a rikkancs szerepét” játszva osztogatta a maoista, címlapján Mao-portréval ékesített *La Cause du peuple* című újságot az elhült járókelőknek⁵⁹, úgy ment bele Moravia abba a nemtelen komédiába, hogy a *Vörös Könyvecskéből* vett idézetekkel vitázzon, vívjon a már említett íróval „dogmatikus középkori párbajt”.⁶⁰

Nincs tovább. Lehetne még példákat idézni, de minek? Lejebb és messzebb a nyugati „Fényektől” nem vezet út európai „írastudó” számára.

„Fényes csalatásai” és hamis csillogású csalásai nem semmisítik meg Alberto Moravia és Carlo Levi irodalmi rangját. Ám ez fordítva is érvényes: rangos műveik nem mentik meg tévúton járó, tévútra vezető útikönyveiket („A nyomorék gyermeket – írta Gárdonyi – nem teszi jóvá, hogy testvérei épek”⁶¹), nem mentik fel az „útitárs” írókat az Eötvös József emlegette „feleletteher” alól. Sőt, írói súlyuk és tekintélyük csak növeli felelősségüket.

Jegyzetek

1. Alberto Moravia – Alain Elkann: *Vita di Moravia, Bompiani*. Milano, 1990, 278–280. o. René de Ceccatty: *Alberto Moravia*. Bompiani, Milano, 2010, 849–853. o.
2. Madarász Imre: Korkép vagy kórkép regénytükörben. Moravia, a regényíró remekírás és kultúrpar között. In: Madarász Imre: „Kik hallgatjátok szerteszórt dalokban...” *Olasz klasszikusok – mai olvasók*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2000, 79–94. o., és In: Madarász Imre: *Az érzékek irodalma. Erotográfia és pornográfia az olasz irodalomban*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2002, 155–170. o.

3. Lásd 2. jegyzet.
4. André Gide: *Visszatérés a Szovjetunióból (1936)*. Interart, Budapest, 1989.
Ignazio Silone: *Uscita di sicurezza (1965)*. Oscar Mondadori, Milano, 2001.
Fázsy Anikó: *A Naphta szindróma*. Hamvas Intézet, Budapest, 2003, 9–53. o.
Madarász Imre: A „budapesti lecke” 1956-ban. Magyar forradalom – olasz irodalom. In: Madarász Imre: *Kultusz, vita, feledés. Olasz irodalom- és kultúrtörténeti tanulmányok*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2008, 197–212. o.
5. Pablo Neruda: *A szőlők és a szél*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1954.
Hegedüs Géza: *G. B. Shaw világa*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970, 85. o.
Tony Judit: *Befejezetlen múlt. A francia értelmiség 1944–1956*. XX. Század Intézet, Budapest, 2008.
Donald Rayfield: *Sztálin és hóhérai*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2011, 254–261. o.
6. Annie Cohen-Solal: *Sartre 1905–1980*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2001, 549–557. o.
Bernard Henri Lévy: *Il secolo di Sartre*, Il Saggiatore, Milano, 2004, 346–349. o.
Madarász Imre: *1968 és Sartre*. PoLiSz, 119., 2008. november, 14–15. o.
Madarász Imre: Simone de Beauvoir avagy a memoárepika hatalma és határai. In: *Agria*, 2013/2., 185–187. o.
7. Giancarlo Lehner – Francesco Bigazzi: *La tragedia dei comunisti italiani. Le vittime del Pci in Unione Sovietica*. Oscar Mondadori, Milano, 2007
Alessandro Frigerio: *Budapest 1956. La macchina del fango. La stampa del PCI e la rivoluzione ungherese: un caso esemplare di disinformazione*. Lindau, Torino, 2012
Madarász Imre: *Sztálin legjobb olasz tanítványa*. Klió, 2008/4., 142–144. o.
Madarász Imre: *A magyar '56 és az olasz kommuniták*. Klió, 2013/1., 114–117. o.
Madarász Imre: Politika, polémia, Politecnico. Elio Vittorini felvilágosodás és Togliatti között. In: Madarász Imre: *Változatok a halhatatlanságra. Olasz irodalmi tanulmányok*. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2011, 191–200. o.
8. Goethe: *Faust*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986, 479. o.
Carlo Levi: *La doppia notte dei tigli*. Einaudi, Torino, 1959, 7. o.
9. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 14–15. o.
10. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 17., 13. o.
11. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 20–21. o.
12. Magda Martini: *La cultura all'ombra del muro. Relazioni culturali tra Italia e DDR (1949–1989)*. Il Mulino, Bologna, 2009, 390. o.
Madarász Imre: *Olasz-keletnémet kultúrkapcsolatok a berlini fal árnyékában*. Klió, 2010/2., 115–118. o.
13. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 44., 78., 105. o.

14. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 55., 68–69., 144. o.
15. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 110. o.
16. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 115. o.
17. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 114. o.
18. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 126–127. o.
19. Levi: *La doppia notte dei tigli*. 127. o.
20. Carlo Levi: *Il futuro ha un cuore antico. Viaggio nell'Unione Sovietica*. Einaudi, Torino, 1956, 9. o.
21. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 11., 9., 19., 27–28., 115. o.
22. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 25. o.
23. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 91. o.
24. *Sohase engedjete! Winston Churchill legjobb beszédei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006, 371. o.
25. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 86–87., 296. o.
Guido Knopp: *A nagy menekülés*. Mérték Kiadó, Budapest, 2004, 276. o.
Hans Lemberg – K. Erik Franzen: *Elűzöttek*. Canissa Kiadó, Budapest, é. n. (2004), 39. o.
Robin Cross: *A Sas bukása*. Alexandra, Pécs, 1996, 75. o.
Anonyma: *Egy nő Berlinben*. Magvető, Budapest, 2005
26. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 199., 224. o.
27. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 224–225. o.
28. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 48–49., 297. o.
Giovanni Germanetto: *Memorie di un barbiere*. Rinascita, Roma, 1954
29. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 61–62. o.
30. Francesco Algarotti: *Viaggi di Russia*. Einaudi, Torino, 1979
31. Sztanó László: *Taljánok, olaszok, digók. A nemzeti sztereotípiák fogságában*. Corvina, Budapest, 2014, 40. o.
32. Alberto Moravia: *Un mese in URSS*. Bompiani, Milano, 2013, 8–13. o.
33. Moravia: *Un mese in URSS*. 20. o.
34. Moravia: *Un mese in URSS*. 31–53. o.
35. Moravia: *Un mese in URSS*. 57. o.
36. Moravia: *Un mese in URSS*. 122–123. o.
37. Moravia: *Un mese in URSS*. 72. o.
38. Moravia: *Un mese in URSS*. 79–81. o.
39. Moravia: *Un mese in URSS*. 123., 117., 124., 123. o.
40. Luca Clerici: Introduzione. In: Moravia: *Un mese in URSS*. VIII. o.
41. Madarász Imre: *1968 – negyven év távlatából*. PoLiSz 111., 2008/február, 15–17. o.
42. Moravia / Elkann, 243. o.

43. Alberto Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina ovvero il Convitato di pietra*. Bompiani, Milano, 2013, LXVI. o.
44. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 52., 32., 37., 42., 35. o.
45. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 49., 51., 53. o.
46. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 70., 75., 133., 141., 142., 56. o.
47. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 141., 139. o.
48. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 65., 64., 63. o.
49. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 65. o.
50. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 66. o.
51. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 90., 93. o.
52. Jung Chang: *Vadhattyúk*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. (főleg 321–339. o.)
Jung Chang – Jon Halliday: *Mao. Az ismeretlen történet*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2007 (főleg 45–50. f.)
53. Napoleone Colojanni: *La Cina contemporanea 1949/1994*. Newton, Roma, 1994, 44. o.
Baracs Dénes: „Virágozzék egy szál virág!”. Kossuth, Budapest, 1980
Polonyi Péter: *Kína története*. Maecenas, Budapest, 1994, 234–242. o.
Polonyi Péter: *Mao, Pannónia*. Budapest, 2000, 116–130. o.
Stéphane Courtois, Nicolas Werth stb.: *A kommunizmus fekete könyve*. Nagyvilág, Budapest, 2000, 525–551. o.
54. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 98., 99. o.
Enzo Siciliano: *Moravia*. Longanesi & C., Milano, 1971, 162. o.
Renzo Paris: *Moravia. Una vita controversa*. Oscar Mondadori, Milano, 2007, 247–248. o.
55. Levi: *Il futuro ha un cuore antico*. 155. o.
56. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 93. o.
57. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 159. o.
58. Courtois, 12. o.
59. Cohen–Solal, 270–271. o.
60. Moravia: *La rivoluzione culturale in Cina*. 61–62. o.
Mao Tse-tung: *Citazioni. Il „libretto rosso”*. Newton, Roma, 1994
61. Gádonyi Géza: *Titkosnapló*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 54. o.